

została zwrócona na współzależność rodzajów akcji i grup leksykalno-semantycznych („особое внимание в анализе уделено соотношению способов глагольного действия и лексико-семантических групп”). Kwestia ta została właściwie tylko zasygnalizowana we wspomnianym miejscu i jako taka – mimo implicytnej obecności w części materiałowej – nie znajduje jednoznacznego rozwinięcia. I w związku nasuwa się następująca sugestia metodologiczna.

Wydaje się, że należałoby zdefiniować przy pierwszej okazji termin „grupa leksykalno-semantyczna” (czy też: „funkcjonalno-semantyczna klasa wyrazów”). Składną wiadomo, że pod pojęciem grupy leksykalno-semantycznej zazwyczaj rozumie się jednorodną semantycznie grupę wyrazów wewnątrz określonej części mowy, która uczestniczy w wyrażeniu danej kategorii leksykalno-semantycznej (w tym wypadku rodzaju akcji, czynności), charakteryzując się zdolnością do użycia lub brakiem takiej zdolności w określonych kontekstach przy określonych warunkach, a także zdolnością łączenia się lub brakiem takiej zdolności z określonymi klasami innych części mowy. Jest zatem częścią składową większych i bardziej ogólnych jednostek – kategorii funkcjonalno-semantycznych. Klasa taka może być ustalona wyłącznie dla danej kategorii semantycznej na podstawie wspólnoty leksykalno-znaczeniowej tworzących ją wyrazów (zob. choćby: М.В. Всеволодова, *Способы выражения временных отношений в современном русском языке*, Изд-во Моск. ун-та, 1975, str. 28-29). [Wprawdzie przytoczona definicja została sformułowana dla opisu kategorii innych niż w danym opracowaniu, lecz wydaje się, że po pewnym zmodyfikowaniu z powodzeniem może być wykorzystana w niniejszej publikacji].

A zatem tak rozumiana grupa leksykalno-semantyczna (klasa wyrazów) może być porównana do skrupulatnie wyodrębnionych przez Autora konkretnych grup czasowników w ramach wyróżnionych kategorii (typów) czynności. Zob. m.in. klasyfikację grup czasowników przekazujących ponadnormatywny (сверхнормативный) rodzaj akcji (str. 44), inchoatywny (начинательный) rodzaj akcji (np. str. 51), finitywny (финитивный) sposób akcji (str. 65) czy semelfaktywny (семельфактивный) sposób akcji (str. 91) itd.

Może szkoda też, że Autor w „Literaturze” nie wyszedł poza krąg prac dotyczących języka serbsko-chorwackiego (serbskiego i chorwackiego).

Recenzowaną książkę należy ocenić wysoko. Wnosi ona bowiem istotny wkład w ciągle jeszcze otwartą sferę badań nad czasownikiem słowiańskim, a zwłaszcza nad rodzajem akcji (czynności) nazywanej przez czasownik. Praca stanowi znaczący fragment opisu danej problematyki i może być podstawą do dalszych, bardziej szczegółowych i wielopłaszczyznowych, obserwacji zarówno o charakterze konfrontatywnym (w zakresie języków słowiańskich), jak i typologicznym.

Czesław Lachur (Opole, Polska)

Available 1 September 2013.

РЕЧЕННЯ І ТЕКСТ У ТЕМА-РЕМАТИЧНОМУ ПРЕДСТАВЛЕННІ

Рец. на монографію :

Вінтонів, М.О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви [Текст] : монографія : [відп. ред. А. П. Загнітка] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.

Дослідження універсальних мовних категорій постає одним із найважливіших завдань лінгвістики, яке вимагає комплексного опрацювання з проекцією на філософські, когнітивні, національно-психологічні засади. Роботи сучасних мовознавців (І. Вихованця, М. Всеволодової, А. Загнітка, Г. Золотової, Н. Гуйванюк, Т. Янко та ін.) засвідчують актуальність вивчення категорій комунікативного синтаксису, репрезентованих широким набором різнорівневих мовних засобів, необхідність висвітлення їхньої ролі в реченні й тексті. Прагматична специфіка та контекстуальна детермінованість тема-рема-тичних

відношень викликають особливий інтерес до проблеми інтерпретування, вербалізації цих категорій на рівні речення й тексту, що уможлиблює системний аналіз їхніх іманентних і набутих у тих або тих синтагматичних умовах особливостей.

У монографії М.О.Вінтоніва в оновленому, подеколи в зовсім свіжому світлі представлено багаторівневу структуру речення як окремої самодостатньої комунікативної одиниці і як органічного складника тексту з властивою йому внутрішньо- й зовнішньосистемною організацією. Сучасна наука про мову багата на фундаментальні розвідки, присвячені семантико-синтаксичному і формально-граматичному рівням речення, установленню асиметрійно-симетрійних зв'язків між ними. Загальноприйнятого погляду поки що ще не вироблено. Навряд чи він коли-небудь з'явиться, оскільки осягнення логічної, семантичної, семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної, комунікативної сутності речення й тексту наштовхує на нові – глибші, детальніші – роздуми, відмінні своїми концептуальними положеннями від тих, які вже утрадиційнилися або почали приживатися в науковому світі з претензійною перспективою на утрадиційнення чи навіть окласичнення. Найменше поталанило комунікативному рівневі речення, що зумовлено різними чинниками, які стосуються не мови (мовні факти легше концептуалізувати), а мовлення (регулярно експліковані мовні факти важко універсалізувати, отже, і репрезентувати у вигляді схем, моделей тощо). З відповідальністю заявляємо, що рецензована праця неабияк проливає світло на багато проблем, пов'язаних із комунікативним ярусом речення, причиново-наслідковими зв'язками в симетрійно-асиметрійних вимірах і виявах його із семантико-синтаксичним та формально-синтаксичним ярусами. Об'єктом вивчення в рецензованій праці є речення й текст, проаналізовані в статичній мові та динаміці мовлення, а предметом – структурно-семантичні засоби реалізації тема-рематичних відношень у реченні й тексті.

Не зайве наголосити ще раз на тому, що навіть вагомні напрацювання, які стосуються статичної мови, аж ніяк не можуть претендувати на вичерпність, не кажучи вже про незаперечну істину. Звернімося хоча б до проблеми структурної схеми (моделі, формули) речення, що являє собою абстрактний зразок, за яким конститується конкретне речення з іманентно закладеною в ньому синтаксично-семантично-комунікативною операцією актуального членування. Цього питання Михайло Олексійович за будь-якого його бажання обійти не міг, позаяк воно – своєрідний індикатор актуального членування речення. У роботі речення витлумачено як синтаксичну одиницю, здатну функціонувати у формі висловлення. “Саме речення-тип як модель, – читаємо на 20-ій сторінці монографії, – зберігається в нашій пам'яті як готовий зразок, який може бути використаний для побудови необмеженої кількості конкретних повідомлень”. На формування цього зразка впливає “не семантика окремих слів, а семантика певних (більш-менш загальних) категорій. Лексична семантика накладає обмеження на можливість використання слів в певній синтаксичній функції”.

Перевага дослідницької стратегії Михайла Вінтоніва передовсім у тому, що тлом для актуального членування речення обрано його базову категорію – предикативність, яку прирівняно до денотативності, репрезентованої через дієслівність. Це вимагало з'ясування ще одного дуже важливого питання – співвідношення понять інтонації, яка покликана маркувати комунікативну автономність, і предикативності, а як іншими словами, то вирізнення меж одного речення стосовно меж іншого в текстовому масиві. Дослідницький ланцюг на цьому не завершено, оскільки з'явилася очевидна потреба висвітлення ще однієї не менш значущої проблеми – встановлення детермінативних відношень між предикативністю та актуальним (комунікативним) членуванням речень й утворюваних за їхньою безпосередньою участю текстів. Відношення, про які йдеться, складні, нечітко диференційовані, до того ж, зазвичай ідентифіковані суб'єктивно. Михайло Олексійович після скрупульозного заглиблення в авторитетні джерела, де предикативність і актуальне членування речення потрактовано то як різнозначні, то як взаємозалежні (предикативність є наслідком актуального членування речення / тексту) поняття, пропонує свою лінгвістичну версію: предикативність й актуальне членування речення – категорії різного порядку: “АЧР

принципово не обмежене рамками речення й лінійно, речення за реченням, поширюється на всю структуру тексту” (с. 23). І далі: “співвіднесення реми з темою має у своїй основі те саме предикативне значення, або предикативність” (с. 28), а в сув’язі вони репрезентують об’єктивно-суб’єктивний зв’язок змісту речення з фрагментом дійсності. Використовуваний багатоаспектний підхід дав змогу чітко виокремити і протиставити на рівні тексту речення з граматиалізованою та неграматиалізованою темою й ремою. У перших межі між компонентами структурної схеми й між темою та ремою збігаються, у других не збігаються, трапляється, що навіть контрастують.

Новаторство праці Михайла Вінтоніва чи не найвиразніше представляє те, що актуальне членування не локалізоване рамками речення, а поширене на всю структуру тексту і цим протиставлене предикативності, яка зосереджена в рамках речення й пов’язана з текстом умовно. Усе це чітко відбито в меті роботи – здійснити комплексний аналіз внутрішньореченневих і внутрішньотекстових тема-рематичних відношень для встановлення закономірностей класифікації та репрезентації категорій комунікативного синтаксису в сучасній українській літературній мові. Актуальність поставленої мети полягає саме у спробі багатоаспектної характеристики реченневої й текстової специфіки категорії оцінки. Підґрунтям для такого дослідження стали ідеї вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, насамперед Ф. Данеша, О. Крилової, В. Матезіуса, О. Мельничука, Й. Фірбаса та ін. Методика аналізу тема-рематичних відношень, яку обрав Михайло Олексійович, дала підставу порушити і – що є важливішим – змогу успішно розв’язати низку дослідницьких завдань, важливих як у теоретичному, так і в прикладному аспектах, а саме: 1) описати чинні формальні теорії актуального членування речення; 2) виявити критерії розмежування теми й реми в сучасній українській літературній мові; 3) визначити тема-рематичну структуру речення й тексту; 4) простежити особливості співвідношення граматичної та комунікативної організації речення й тексту; 5) умотивувати взаємозв’язок між лексичними, морфолого-синтаксичними, просодичними та графічними засобами вираження актуального членування; 6) схарактеризувати моделі актуалізації тематичної структури в тексті; 7) обґрунтувати закономірності рематичної прогресії в тексті; 8) скласифікувати функції експресивних конструкцій в аспекті актуального членування.

Науково виваженим є аналіз тема-рематичних маркерів на рівні речення, а також характеристика текстотвірної функції теми й реми, комунікативно-прагматичних особливостей реалізації їх у тексті. Переконалим є висновок про чіткість критеріїв визначення предикативності й відносну довільність критеріїв виділення теми й реми. Забігаючи наперед, скажемо, що найприкметніші й найважливіші факти розглядуваної асиметрії системно й повно розкрито в другому – п’ятому розділах монографії. Це ще одне із тих важливих досягнень, які дають підстави високо оцінювати її.

Осібність концепції М.О. Вінтоніва вбачаємо і в тому, що тлом для актуального членування обрано, крім предикативності, ще й пропозицію, яка слугує будівельним матеріалом для речення і виконституюваних на їхній базі текстів. Цей підрозділ, щоправда, можна сприймати й оцінювати по-різному: 1) як надлишковий, оскільки поняття пропозиції є радше логічним, філософським, а не лінгвістичним, воно “відповідає тій частині значення речення, яка описує, репрезентує, позначає певний стан речей” (с. 42), 2) як край необхідний, оскільки саме пропозиційність нерідко перебирає на себе роль маркера теми на рівні речення, отже, і тексту.

До успішно зреалізованих аспектів дослідження відносимо окреслення статусу таких понять, як речення й висловлення, типологічну класифікацію речень та висловлень, в основу якої покладено структурний, семантичний і функційний критерії. Роль останнього особливо вагома, тому що “у функційному підході висловлення визначають як мовну одиницю, що може бути рівна з реченням, але розглядають у мовленні, у безпосередній співвіднесеності із ситуацією” (с. 86). Реальні висловлення витлумачено як комунікативну одиницю з властивою їй темою й ремою (за іншою термінологією, даним / новим, топіком /

коментарем). “Висловлення, – за М.О. Вінтонівим, – це вживання деякого речення (висловлення-типу) в певних умовах з певною метою. Висловлення ситуативно (контекстуально) зумовлене” (с. 87).

Максимальна логічність притаманна розділу “Актуальне членування речення в загальнолінгвістичному аспекті”. З-поміж основних підходів до аналізу членування речення своєю окремішністю вигідно вирізняється той, який пропонує Михайло Олексійович: комунікативний синтаксис – складник функційного синтаксису, актуальне членування – категорія комунікативного синтаксису з набором своїх диференційних функцій, основна з яких – перетворення речення на прагматичне висловлення. Отже, актуальне членування речення, згідно з цією концепцією, виконує комунікативно-прагматичну функцію. Крім кореляції речення – висловлення, у роботі вирізняє кореляцію речення – висловлення – судження, яка об’єктивує взаємозв’язок мова – мовлення – мислення. Надійною підмогою на цьому черговому дослідницькому етапі стала теорія Ф. Данеша про три рівні синтаксису: рівень граматичної структури речення, рівень семантичної структури речення, рівень організації висловлення. Третій рівень, переконливо довів Михайло Вінтонів, відповідає актуальному членуванню речення. Елементарні одиниці цього членування – рема й тема, – на думку Михайла Олексійовича, експліцитно або імпліцитно наявні в кожному реченні, що набуває статусу висловлення в тексті, й утворюють бінарну єдність, тобто не корелюють із яким-небудь перехідним елементом. До всіх вирізнених позитивних моментів розгляданого фрагменту монографії долучимо ще один – виявлення й ґрунтовний опис засобів реалізації актуального членування речення: порядок слів, інтонація, лексичні, морфолого-синтаксичні, графічні маркери. Важливо вказати на те, що власне лінгвістичний опис українського словопорядку вдало поєднано зі стилістичним аналізом – виходом на книжні і некнижні стилі, стилістично марковані і немарковані публіцистичні, художні, розмовні тексти.

Схвалюємо позицію Михайла Вінтоніва про закріплення за будь-яким лінгвістичним феноменом чіткої дефініції й недвозначної термінології і зараховуємо до авторських наукових чеснот послідовне оперування терміном актуальне членування речення та його синонімічним відповідником – комунікативна організація речення.

Як бачимо, у першому й другому розділах основну увагу зосереджено на становленні категорій комунікативного синтаксису. Послідовно простежено, зокрема, еволюцію поглядів на категорії комунікативного синтаксису, розглянуто хронологічний розвиток філософсько-логічних основ актуального членування, панорамно репрезентовано особливості їхнього вияву в сучасній лінгвістиці. Окреслено також статус тема-рематичних відношень у структурі висловлення, з’ясовано їхню кореляцію з предикативністю та модальністю.

Логічною композицією, послідовністю викладу відзначаються й інші розділи та підрозділи праці Михайла Вінтоніва. Їхні назви повністю відповідають змістові й завершуються максимально конкретизованими і водночас емними щодо інформативної наповнюваності висновками, позбавленими безпідставного дублювання.

У розділі “Рема в сучасній українській мові: структура, семантика” різновекторно з’ясовано способи реалізації реми в мові, вияскравлено специфіку її репрезентації на рівні речення, детермінованого контекстом, який є надійною підставою для актуального членування речення. Варто зважати на той факт, що тема й рема утворюють своєрідну діалектичну єдність, власне, вони є двома сторонами того самого пізнавального процесу – актуального членування. Окремо розглядати органічні складники цього комунікативного дуалізму можна лише умовно, з тією метою, аби вирізнити їхні релевантні характеристики й реальні та потенційні особливості експлікування в реченні й тексті. Такою умовністю озброївся Михайло Олексійович і домігся вагомих наукових результатів. Найважливіший із них той, що операцію актуального членування екстрапольовано не на окремі сегменти синтаксису, а на все його тло, тобто на весь його системно зорганізований, жорстко ієрархізований механізм. Цей механізм приводять у тема-рематичну дію прості неускладнені,

прості ускладнені речення, формально-елементарні структури, складні речення, текст зі своїм внутрішньосистемним корпусом: головні, другорядні члени речення, детермінанти, пояснювально-уточнювальні компоненти, звертання, вставні та вставлені компоненти, складносурядні, складнопірядні, безсполучникові, складні ускладнені речення. Варте уваги й прагнення дослідника через інтерпретування структурно-семантичної класифікації реми відобразити взаємодію комунікативної, семантичної і формально-синтаксичної структури речення, а через аналіз конкретних функцій теми і реми розкрити роль маркерів, діагностувальних засобів простої реми, складної реми в реченні й тексті.

Викінченою слід вважати запропоновану ієрархію комунікативних категорій із різноаспектною критеріальною базою. У роботі покроково описано засоби маніфестування категорій комунікативного синтаксису на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному та графічному рівнях. Досить ефективними індикаторами категорій комунікативного синтаксису є частки, які вносять до висловлення здебільшого додаткові семантичні відтінки. Впливаючи на текстову комунікативну компресію й компенсуючи надмірність лексичного повтору, вони в актуальному членуванні тісно взаємодіють із порядком слів та просодичними засобами мови, тому цілком доречно, що це питання опинилося під прискіпливим дослідницьким оком.

Окремо слід сказати про багатство фактичного матеріалу – становить понад 45 000 речень, про ретельність добору й високий рівень опису наведених у роботі прикладів, що постають яскравими, переконливими репрезентантами глибоких теоретичних узагальнень.

Одним із першочергових для розв'язання задекларованих у роботі завдань стало визначення основних (тема, рема, парентеза) і супровідних (топiк, коментар, дане, нове) складників актуального членування, а також синтез й узагальнення ієрархії комунікативних категорій, їхнього співвідношення, експліцитної та імпліцитної актуалізації. Це пов'язане передусім із четвертим розділом – “Актуальне членування складного речення”. І на цьому зрізі дослідження не залишено осторонь історії питання про поліпредикативні синтаксичні структури. На перший погляд може видатися, що цей коментар є зайвим, адже подана в ньому інформація загальновідома, вона ввійшла в сучасні підручники й посібники із синтаксису. Якщо ж повернути розмову в русло актуального членування, то все стає на свої місця: коментар доречний, позаяк, покличемося на автора монографії, “у сучасній лінгвістиці актуальне членування простого речення вже тривалий час перебуває в полі зору лінгвістів, складне ж речення в цьому аспекті залишається лакуною, яка ще має бути заповнена” (с. 194). Скресненню криги сприяв своїм дослідженням Михайло Вінтонів, який, незважаючи на думку лінгвістів про те, що складне речення не прийнятне для моделювання актуального членування, виявив загальні закономірності, підкріплені конкретними переконливими теоретичними викладами, актуального членування складних структур – складносурядного, складнопірядного, безсполучникового речень, а також складних ускладнених синтаксичних структур. Нам імпонує, зокрема, концепція про складносурядні речення з лінійним, паралельним, ланцюговим і змішаним (ланцюгово-паралельним, лінійно-паралельним, лінійно-ланцюговим тощо) типом зв'язку, про власне детермінантні та детермінантно-кореляційні різновиди складнопірядних речень. Переконливо сприймається запропонована в роботі типологія способів актуалізації тема-рематичних відношень у межах речень із різними типами зв'язку. У частині праці про типологію складних речень й актуальне членування теоретичні аспекти аналізу комунікативних категорій удало поєднано з відповідним фактажем. Новизною пронизані й такі моменти дослідження: 1) урахування в механізмі осягнення мовного матеріалу особливостей потенційного реципієнта – адресата, який безпосередньо сприймає текст; 2) з'ясування ролі морфологічних маркерів тема-рематичних відношень у простому та складному реченні. Важливо також, що автор роботи, визначаючи прагматичне спрямування актуального членування у висловленні, на всю широчінь проаналізував специфіку його об'єктивування в макроконтексті, схарактеризував

вплив на формування та інтерпретацію актуального членування екстралінгвальних чинників. Крапку ж, проте, ставити тут зарано, позаяк вирішено лише стратегічні орієнтири проблеми актуального членування складного речення.

У п'ятому розділі “Актуальне членування тексту” дано вичерпну інформацію про кваліфікаційні виміри тексту й основні різновиди тематичного зв'язку в тексті, схарактеризовано рематичні доміанти в тексті, особливості текстової комунікативної компресії. Ретельно проаналізувавши численні філософські й лінгвістичні розвідки, об'єктом дослідження яких є текст у формальних, семантичних, семантико-синтаксичних, функційних, темо-рематичних виявах, Михайло Олексійович виструктурує свою аргументовану концепцію, за якою основними текстовими категоріями є цілісність, членованість, зв'язність, інформованість, континуум, проспекція, ретроспекція, модальність. Вершинною категорією тексту, представленою реченням, надфразною єдністю, він справедливо вважає цілісність, яку забезпечує категорія зв'язності, що реалізована на формальному (когезія) і значеннєвому (когерентність) рівнях.

Важливо, що автор продовжує розгляд теми й реми в підтекстовій і концептуальній інформації глобально, на рівні цілого тексту, послуговуючись поняттям загальнотекстової тематизації та рематизації. Такий аналіз сприяв розкриттю системного зв'язку комунікативних категорій тексту, що підтверджує багатий фактичний матеріал. Маємо всі підстави констатувати, що останній розділ монографії, зокрема його підрозділи “Особливості реалізації теми в структурі тексту”, “Закономірності рематизації тексту в сучасній українській мові”, – надійна апробація висвітлених у другому і четвертому розділах авторських засадничих положень, що стосуються актуального членування простого ускладненого й неускладненого та складного речення.

Справедливо наголосити й на тому, що проблему актуального членування тексту, на відміну від актуального членування речення, розкрито контурно, у загальних рисах. Це не претензії до автора монографії – перед нами таке собі об'єктивно бажане зло, зумовлене потребою комплексного аналізу взаємодетермінованих внутрішньореченнєвих і внутрішньотекстових тема-рематичних відношень, створення цілісного реченнєво-текстового лінгвістичного сюжету, який за потреби можна диференціювати на окремі наукові сюжетні лінії й наповнювати їх конкретним тема-рематичним змістом. Це вимагає великих дослідницьких зусиль – і не окремої людини, а цілої наукової школи. Отож, Михайла Вінтоніва і його учнів чекає напружена праця.

Микола Степаненко (Полтава, Україна)

Available 18 September 2013.

СЛОВУ ВІДДАНИЙ ДУШЕЮ: ШТРИХИ ДО НАУКОВОГО І ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ЙОЗЕФА АНДЕРША

У кожного з нас є той творчий рівень, який засвідчує неповторність здійсненого та зреалізованого. Йозеф Андерш, ювілейним для якого є цей 2014 рік, поєднує в собі Україну, українську лінгвістичну науку та Чехію, знову ж таки з українським мовознавством, але на чеській мапі. Сьогодні не можна уявити (та й не варто!) українську лінгвістичну думку без цієї потужної та відомої постаті справжнього дослідника мовного багатства української та чеської мов. Про науковця можна прочитати в низці публікацій про нього: *Kořenský J. Životní jubileum slavisty Josefa Anderše. «Slovo a slovesnost», 1999, № 2; Damborský J. K pětadesátinám profesora Anderše // Ucrainica I. Současná ukrajinistika: problémy jazyka, literatury a kultury. Olomouc, 2004; Андерш Йосип Фрідріхович // Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України. 1930-2005. – К., 2005; Загнітко Анатолій. Чеська україністика : вчора, сьогодні, завтра / Анатолій Загнітко // Донеччина. – 2012. –*